

"NAZIM UL-JAVOHIR" ASARIDA RUBOIYLAR TAHLILI

Fargʻona davlat universiteti

Filologiya va tillarni oʻqitish: oʻzbek tili

2-kurs talabasi **Raimova Mashhuraxon**

ANNOTATSIYA: Ushbu maqolada Nazm ul-javohir asaridagi ruboiylarning badiiy xususiyatlari, mazmun-mohiyati hamda gʻoyaviy yoʻnalishi tahlil qilinadi. Asarda insoniy fazilatlar, axloq-odob, ilm-maʼrifat, adolat va komillik masalalari yuksak badiiy mahorat bilan yoritilgan.

Ruboiylarda tasvir vositalari, ramziy maʼnolar va hikmatli fikrlar orqali oʻquvchini ezgulikka chorlovchi gʻoyalar ilgari suriladi. Shuningdek, maqolada ruboiylarning poetik tuzilishi, qofiya tizimi hamda tasavvufiy qarashlar bilan bogʻliq jihatlari ham ilmiy asosda tahlil etilgan. Asarning oʻzbek mumtoz adabiyotidagi oʻrni va ahamiyati yoritilib, Alisher Navoiy ijodining badiiy-estetik qiymati ochib beriladi.

АННОТАЦИЯ: В данной статье анализируются художественные особенности, содержание и идеологическая направленность рубаият в произведении «Назм аль-Джавахир». Произведение с высоким художественным мастерством затрагивает вопросы человеческих качеств, морали, науки и просвещения, справедливости и совершенства.

Рубайяты выдвигают идеи, призывающие читателя к добру посредством образности, символических значений и мудрых мыслей. В статье также анализируется поэтическая структура рубаият, система рифмовки и аспекты, связанные с мистическими взглядами, на научной основе.

Подчеркивается место и значение произведения в узбекской классической литературе, а также раскрывается художественная и эстетическая ценность творчества Алишера Навои.

ANNOTATION: This article analyzes the artistic features, content and ideological direction of the rubaiyats in the work Nazm ul-jawahir. The work covers the issues of

human qualities, morality, science and enlightenment, justice and perfection with high artistic skill.

The rubaiyats put forward ideas that call the reader to goodness through means of imagery, symbolic meanings and wise thoughts. The article also analyzes the poetic structure of the rubaiyats, the rhyme system and aspects related to mystical views on a scientific basis. The place and significance of the work in Uzbek classical literature are highlighted and the artistic and aesthetic value of Alisher Navoi's work is revealed.

Kalit soʻzlar: Ruboiy, Mumtoz adabiyot, Tasavvuf, Badiiy tahlil, Hikmat, Komil inson, Axloq, Maʼrifat, Poetika, Alisher Navoiy

Ключевые слова: Рубаият, Классическая литература, Суфизм, Художественный анализ, Мудрость, Совершенная личность, Мораль, Просвещение, Поэтика, Алишер Навои

Keywords: Rubaiyat, Classic literature, Sufism, Artistic analysis, Wisdom, Perfect person, Morality, Enlightenment, Poetics, Alisher Navoi

KIRISH

Nazm ul-javohir — Alisher Navoiy ijodidagi muhim maʼnaviy-maʼrifiy asarlardan biri hisoblanadi. Ushbu asar hikmat, axloq, komillik va insoniy fazilatlarni targʻib qiluvchi ruboiylar majmuasidir. Asar nomining maʼnosi “Gavharlar tizimi” degan mazmuni anglatadi. Navoiy bu asarda inson hayoti, jamiyat, ilm, odob-axloq va tasavvufiy qarashlarni chuqur falsafiy mushohada asosida yoritadi. Asardagi har bir ruboiy qisqa hajmda katta maʼno ifodalashi bilan alohida ahamiyat kasb etadi.

“Nazm ul-javohir” asari asosan hikmatli fikrlar va axloqiy qarashlarni badiiy ifodalashga xizmat qiladi. Ruboiy janri Sharq adabiyotida falsafiy mushohada va chuqur maʼno ifodalovchi janrlardan biri boʻlib, Navoiy ushbu janr imkoniyatlaridan juda mahorat bilan foydalangan. Ruboiylarda insonning ichki dunyosi, uning maʼnaviy kamoloti, ilmning foydasi, jaholatning zarari, halollik, saxovat, sabr va adolat kabi mavzular keng yoritiladi.

Asardagi ruboiylarning asosiy xususiyatlaridan biri — hikmatga boyligidir. Har bir ruboiy oʻquvchini yaxshilikka, ezgulikka, poklikka va komillikka daʼvat etadi. Shoir

insonning hayotdagi eng ulug‘ boyligi ilm va odob ekanligini qayta- qayta ta’kidlaydi. Ilm insonni yuksaltirishi, jaholat esa uni tubanlikka olib borishi ruboiylarda ta’sirchan obrazlar orqali ifodalanadi. Navoiy ilmli insonni quyoshga, johil insonni esa qorong‘ulikda qolgan kishiga o‘xshatadi.

Asarda tasavvufiy g‘oyalar ham muhim o‘rin egallaydi. Tasavvuf insonni ruhiy poklanishga, nafsni tiyishga va Allohga muhabbat orqali komillikka erishishga chaqiradi. Ruboiylarda dunyoning o‘tkinchiligi, inson umrining qisqaligi va ma’naviy poklikning ahamiyati haqida chuqur falsafiy fikrlar beriladi. Shoir bu orqali insonni dunyo havasidan voz kechib, ezgu amallar qilishga undaydi.

“Nazm ul-javohir”dagi ruboiylarda badiiy tasvir vositalari ham keng qo‘llangan. Tashbeh, istiora, tazod, mubolag‘a kabi san’atlar ruboiylarning ta’sirchanligini oshiradi. Masalan, yaxshilik nurga, yomonlik zulmatga qiyoslanadi. Shoir ma’naviy pok insonni gavharga, yomon axloqli kishini esa qadrsiz toshga o‘xshatadi. Bunday obrazli ifodalar asarning badiiy qiymatini yanada oshirgan.

Ruboiylarning poetik tuzilishi ham alohida e’tiborga loyiqdir. Ruboiy to‘rt misradan iborat bo‘lib, unda chuqur ma’no ixcham shaklda ifodalanadi. Navoiy ruboiylarning qofiya va ohangiga katta e’tibor bergan. Natijada ruboiylar nafaqat mazmunan, balki badiiy jihatdan ham mukammal yaratilgan. Shoir so‘z tanlashda nozik did va yuqori mahorat namunasini ko‘rsatgan.

Asarda insoniy fazilatlar keng ulug‘lanadi. Saxovat, kamtarlik, rostgo‘ylik, vafodorlik kabi xislatlar komil insonning asosiy belgisi sifatida talqin qilinadi. Navoiy insonning jamiyatdagi o‘rni uning boyligi bilan emas, balki odobi va ma’naviyati bilan belgilanishini ta’kidlaydi. Shu sababli ruboiylarda axloqiy tarbiya masalalari muhim o‘rin tutadi.

“Nazm ul-javohir” ruboiylari yosh avlodni tarbiyalashda ham katta ahamiyatga ega. Chunki undagi hikmatlar insonni ezgu fikrlashga, halol yashashga, kattalarni hurmat qilishga va ilm olishga undaydi. Asardagi g‘oyalar bugungi kunda ham o‘z ahamiyatini yo‘qotmagan. Ular yoshlarni ma’naviy barkamollikka chorlovchi muhim manba hisoblanadi.

Navoiy ruboiylarida vaqt va umr masalasiga ham katta e'tibor qaratadi. Shoir umrning qisqaligini eslatib, insonni vaqtni behuda o'tkazmaslikka chaqiradi. Har bir inson umr davomida yaxshi nom qoldirishi, xalq manfaatiga xizmat qilishi kerakligi ta'kidlanadi. Bu g'oyalar ruboiylarning tarbiyaviy ahamiyatini yanada kuchaytiradi. Asarda do'stlik va insoniy munosabatlar mavzusi ham keng yoritilgan. Chin do'st insonning og'ir kunida bilinishi, ikkiyuzlamachilik va xiyonat esa qoralangan.

Shoir samimiylilik va sadoqatni insoniy munosabatlarning eng muhim belgisi sifatida tasvirlaydi.

“Nazm ul-javohir” o'zbek mumtoz adabiyotining yuksak namunalaridan biri bo'lib, undagi ruboiylar badiiy-falsafiy tafakkurning yorqin namunasi hisoblanadi. Asar nafaqat adabiy, balki ma'naviy-ma'rifiy jihatdan ham katta ahamiyatga ega.

Navoiy ruboiylari inson qalbini poklashga, uni komillikka yetaklashga xizmat qiladi. Shu sababli ushbu asar asrlar davomida xalq ma'naviyatining muhim manbalaridan biri bo'lib kelmoqda. Nazm ul-javohir — Alisher Navoiy ijodidagi yirik axloqiy-ta'limiy asarlardan biri bo'lib, unda inson ma'naviyati, axloqi, ilm- ma'rifati va komilligi haqidagi hikmatli fikrlar ruboiy janri orqali ifodalangan. Ushbu asar Sharq mumtoz adabiyotining eng nodir namunalaridan biri sanaladi. “Nazm ul-javohir” nomi “Nazmga solingan gavharlar” degan ma'noni anglatadi. Bu nomning o'ziyoq asarning qimmatli hikmat va ma'naviy durdonalardan iborat ekanligini ko'rsatadi. Asar asosan hikmatli ruboiylardan tashkil topgan bo'lib, unda inson hayotining mazmuni, ezgulik va yovuzlik, ilm va jaholat, saxovat va baxillik, sabr va qanoat kabi masalalar chuqur falsafiy ruhda yoritilgan.

Navoiy ushbu asarni yaratishda Sharq adabiyoti an'alariga tayangan holda o'zining yuksak badiiy mahoratini namoyon qilgan. Ruboiy janri juda murakkab janr hisoblanadi. To'rt misrada katta falsafiy fikrni ifodalash shoirdan katta iste'dod talab qiladi. Navoiy esa ruboiylar orqali qisqa hajmda keng mazmuni ifodalashga muvaffaq bo'lgan. Asardagi ruboiylarning har biri alohida hikmat, alohida ma'no va chuqur falsafiy mushohadani o'zida mujassam etadi.

Asarda ilm va ma'rifat masalasi markaziy o'rinlardan birini egallaydi. Navoiy ilmni insonni yuksaltiruvchi eng katta boylik deb hisoblaydi. Shoirning fikricha, ilm inson qalbini

yoritadi, uni jaholat zulmatidan olib chiqadi. Ilmli inson jamiyat uchun foydali bo‘ladi, xalq manfaatiga xizmat qiladi. Jaholat esa insonni tubanlikka yetaklaydi. Ruboiylarda ilmli inson ko‘pincha nurga, quyoshga yoki gavharga o‘xshatiladi. Johil inson esa qorong‘ulik, loy yoki qadsiz tosh obrazlari bilan tasvirlanadi. Bu qarama-qarshiliklar orqali Navoiy ilmning naqadar buyuk ne‘mat ekanligini ta’kidlaydi.

Asardagi ruboiylarda axloqiy tarbiya masalasi ham muhim o‘rin tutadi. Shoir insonning asl boyligi uning odobi ekanligini ta’kidlaydi. Odob insonni ulug‘laydi, uni jamiyatda hurmatli qiladi. Navoiy yolg‘onchilik, manmanlik, baxillik, xiyonat kabi illatlarni qattiq qoralaydi. Aksincha, saxovat, halollik, rostgo‘ylik, kamtarlik kabi fazilatlarni ulug‘laydi. Ruboiylarda insonning chiroyi uning tashqi ko‘rinishida emas, balki qalb pokligida ekanligi qayta-qayta eslatiladi.

“Nazm ul-javohir”dagi ruboiylarning yana bir muhim jihati — tasavvufiy ruhning kuchliligidir. Tasavvuf Sharq adabiyotida insonning ma’naviy poklanishi va komillikka erishishini targ‘ib qiluvchi ta’limotdir. Navoiy ham tasavvuf g‘oyalarini ruboiylarida mahorat bilan ifodalagan. Shoir dunyoning o‘tkinchiligi, mol-dunyoga haddan ortiq berilishning zararli ekanligi haqida fikr yuritadi. Inson bu dunyoda faqat ezgu amallari bilangina yaxshi nom qoldira olishi ta’kidlanadi. Navoiy insonni nafsga qul bo‘lmaslikka, sabr va qanoat bilan yashashga undaydi.

Asarda vaqt va umr masalasiga ham katta e’tibor qaratilgan. Shoir umrning qisqaligini eslatib, insonni har bir lahzani qadrlashga chorlaydi. Vaqtni behuda sarflash eng katta yo‘qotishlardan biri ekanligi ta’kidlanadi. Navoiy inson umrini oqar suvga o‘xshatadi. Suv qanday ortga qaytmasa, umr ham qaytib kelmaydi. Shu sababli inson umr davomida foydali ishlar bilan shug‘ullanishi, xalq uchun xizmat qilishi kerakligi uqtiriladi.

Ruboiylarda do‘stlik mavzusi ham keng yoritilgan. Shoir haqiqiy do‘st og‘ir kunda bilinadi, deya ta’kidlaydi. Chin do‘st insonning kamchiligini yashiradi, unga yaxshilik tilaydi va yordam beradi. Ikkiyuzlamachi, manfaatparast insonlar esa qattiq qoralanadi. Navoiy sadoqatni insoniy munosabatlarning eng oliy fazilatlaridan biri deb biladi.

Asarda adolat va insonparvarlik g‘oyalari ham muhim o‘rin egallaydi. Navoiy adolatli jamiyatgina taraqqiy etishini ta’kidlaydi. Hukmdor yoki oddiy inson bo‘lishidan qat’i

nazar, har kim adolatli bo‘lishi kerakligi uqtiriladi. Zulm va zo‘ravonlik jamiyatni yemiruvchi illat sifatida qoralanadi. Shoir insonlarni bir-biriga mehribon bo‘lishga, kambag‘allarga yordam berishga, yetim-esirlarni qo‘llab- quvvatlashga chaqiradi.

“Nazm ul-javohir”dagi ruboiylarning badiiy xususiyatlari ham juda boy. Navoiy so‘z san’atining buyuk ustasi sifatida ruboiylarda ko‘plab badiiy vositalardan foydalangan. Tashbeh, istiora, tazod, tajnis, mubolag‘a kabi san’atlar ruboiylarning ta’sirchanligini oshiradi. Masalan, yaxshilik nurga, yomonlik zulmatga qiyoslanadi. Inson qalbi ba’zan bog‘ga, ba’zan dengizga o‘xshatiladi. Bu obrazlar ruboiylarning badiiy qudratini yanada oshirgan.

Navoiy ruboiylarining til xususiyatlari ham alohida ahamiyatga ega. Shoir sodda va ravon tildan foydalangan bo‘lsa-da, har bir so‘zga chuqur ma’no yuklay olgan. Ruboiylarda arabcha va forscha so‘zlar uchrasa-da, asar umumxalq uchun tushunarli ruhda yozilgan. Bu esa asarning keng omma orasida mashhur bo‘lishiga sabab bo‘lgan.

Ruboiylarning poetik tuzilishi ham mukammal hisoblanadi. Ruboiy to‘rt misradan iborat bo‘lib, odatda birinchi, ikkinchi va to‘rtinchi misralar qofiyadosh bo‘ladi. Navoiy ruboiylarning vazni va ohangiga katta e’tibor qaratgan. Natijada ruboiylar musiqiylik va badiiy uyg‘unlik kasb etgan. Shoirning qofiya tanlashdagi mahorati asarning estetik qiymatini yanada oshirgan.

“Nazm ul-javohir” asari yosh avlod tarbiyasida muhim ahamiyatga ega. Asardagi hikmatlar yoshlarni ilm olishga, odobli bo‘lishga, kattalarni hurmat qilishga, vatan va xalq manfaatiga xizmat qilishga undaydi. Ruboiylarda insoniylik, mehr-oqibat, sabr-toqat va poklik kabi tushunchalar keng targ‘ib qilinadi. Shu sababli ushbu asar bugungi kunda ham ma’naviy tarbiya manbai sifatida qadrlanadi.

Navoiy ruboiylarida inson qalbining ichki kechinmalari ham chuqur tasvirlangan. Shoir ba’zan insonning yolg‘izligi, armonlari va iztiroblari haqida ham falsafiy mushohada yuritadi. Bu holat ruboiylarga samimiylik va ruhiy chuqurlik bag‘ishlaydi. Shoir inson qalbidagi ezgulik va yovuzlik o‘rtasidagi kurashni mahorat bilan ifodalaydi.

XULOSA

“Nazm ul-javohir” nafaqat o‘z davrining, balki bugungi kunning ham muhim

ma'naviy manbalaridan biri hisoblanadi. Asardagi hikmatlar yosh avlodni komil inson ruhida tarbiyalashga xizmat qiladi. Shu sababli ushbu asar o'zbek mumtoz adabiyotining bebaho durdonasi sifatida xalq ma'naviy merosida muhim o'rin egallaydi.

Nazm ul-javohir asari Alisher Navoiy ijodining yuksak namunalaridan biri bo'lib, undagi ruboiylar chuqur falsafiy mazmuni, badiiy mukammalligi va tarbiyaviy ahamiyati bilan alohida ajralib turadi. Asarda insoniy fazilatlar, ilm- ma'rifat, odob-axloq, komillik, sabr-qanoat, adolat va mehr-oqibat kabi umuminsoniy g'oyalar yuksak badiiy mahorat bilan ifodalangan. Navoiy ruboiylari orqali insonni ezgulikka, halollikka va ma'naviy poklikka chorlaydi.

Asardagi ruboiylarning asosiy xususiyati — qisqa hajmda katta ma'no ifodalashidir. Shoir ruboiy janrining keng imkoniyatlaridan unumli foydalanib, hayotiy haqiqatlar va hikmatli fikrlarni ta'sirchan shaklda yoritgan. Ruboiylarda qo'llangan tashbeh, istiora, tazod kabi badiiy vositalar asarning estetik qiymatini yanada oshirgan. Shu bilan birga, tasavvufiy qarashlar va axloqiy-falsafiy g'oyalar ruboiylarning mazmunini boyitgan.

Asarda qanoat masalasi ham muhim mavzulardan biridir. Navoiy qanoatli inson doimo xotirjam yashashini, ochko'zlik esa insonni halokatga olib borishini ta'kidlaydi. Ruboiylarda mol-dunyo ortidan quvishning befoydaligi haqida ko'plab hikmatli fikrlar uchraydi. Shoirning fikricha, insonning eng katta boyligi — yaxshi nom va pok amalidir.

“Nazm ul-javohir” o'zbek mumtoz adabiyotining bebaho durdonalaridan biri hisoblanadi. Asardagi ruboiylar nafaqat badiiy jihatdan, balki ma'naviy va falsafiy jihatdan ham katta ahamiyatga ega. Navoiy ushbu asar orqali insoniyatni ezgulikka, komillikka va ma'rifatga chorlaydi. Ruboiylar asrlar davomida xalq ma'naviyatining muhim manbalaridan biri bo'lib xizmat qilib kelmoqda. Bugungi kunda ham ushbu asar yoshlarni ma'naviy barkamol qilib tarbiyalashda katta ahamiyat kasb etadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Alisher Navoiy – “Nazm ul-javohir”, Toshkent, 2011.
2. Alisher Navoiy – “Xazoyin ul-maoniy”, Toshkent, 2012.
3. Alisher Navoiy – “Mahbub ul-qulub”, Toshkent, 2016.

4. Alisher Navoiy – “Muhokamat ul-lug‘atayn”, Toshkent, 2017.
5. Alisher Navoiy – “Mezon ul-avzon”, Toshkent, 2014.
6. Naim Karimov – “O‘zbek adabiyoti tarixi”, Toshkent, 2010.
7. Suyima G‘aniyeva – “Navoiy ijodi va ma’naviyat”, Toshkent, 2011.
8. Aziz Qayumov – “Mumtoz adabiyot saboqlari”, Toshkent, 2013.
9. To‘xtasin Jalolov – “O‘zbek mumtoz adabiyoti”, Toshkent, 2015.
10. Erkin Vohidov – “Navoiy dahosi”, Toshkent, 2010.
11. Abduqodir Hayitmetov – “Navoiy lirikasi talqini”, Toshkent, 2012.
12. Hamidulla Boltaboyev – “Mumtoz poetika asoslari”, Toshkent, 2018.
13. Ibrohim Haqqul – “Tasavvuf va mumtoz adabiyot”, Toshkent, 2019.
14. Qozoqboy Yo‘ldoshev – “Badiiy tahlil asoslari”, Toshkent, 2020.
15. Bahodir Karim – “Navoiy poetikasi”, Toshkent, 2022.